

رانت و رانت خواری

بررسی ماهیت فقهی حقوقی

تألیف

سجاد شاهی افروز

انتشارات هزار رنگ

۱۳۹۵

سرشناسه	: فتاحی زفرقندی، سجاد، ۱۳۷۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: رانت و رانت‌خواری : بررسی ماهیت فقهی حقوقی / تألیف سجاد فتاحی زفرقندی.
مشخصات نشر	: تهران : هزار رنگ ، ۱۳۹۵ .
مشخصات ظاهری	: ۱۰۴ص؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۱۸-۵۴-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: رانت‌جویی
موضوع	: (Rent (Economic theory
موضوع	: رانت‌جویی (فقه)
موضوع	: «Rent (Economic theory) (Islamic law)
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ف، ۲/۲، HB۴۰۱
رده بندی دیسی	: ۳۳۲/۰۱۲
شماره شناسی ملی	: ۴۴۴۷۳۱۱

رانت و رانت‌خواری

بررسی ماهیت فقهی حقوقی

تألیف: سجاد فتاحی زفرقندی

ناشر: هزار رنگ

ناظر فنی: حسین حسینی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۱۸-۵۴-۸

مرکز پخش: تهران، میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید، پلاک ۹۲

تلفن: ۶۶۹۷۳۹۶۰ کتابفروشی رسولی (چراغ دانش سابق)

فهرست مطالب

۵ مقدمه
۹ فصل اول
۹ کلیات
۱۲ فساد
۱۳ رانت
۱۵ دولت رانتیبر
۱۶ انتی‌ریسم
۱۷ رانت جویی و رانت خواهی
۱۹ رانت خاری
۳۱ فصل دوم
۳۱ ماهیت حقوقی رانت خواری و موضوع شناسی آن
۳۳ تعریف فساد، دلمرو و قوانین کیفری
۳۶ رابطه عمود و خصوصاً رانت خواری و فساد
۳۷ عناصر تعریف رانت خواری
۴۰ موضوع شناسی رانت خواری
۴۶ زمینه ها و پیامدهای رانت خواری
۵۰ پیامدهای سوء رانت خواری در جامعه
۵۵ فصل سوم
۵۵ رانت خواری در قوانین موضوعه ایران
۵۷ قوانین ناظر بر رانت خواری
۶۱ چگونگی مقابله با رانت خواری در قوانین موجود
۶۵ خلأهای جرم انگاری رانت خواری
۶۹ رشاه و ارتشا
۷۳ فصل چهارم
۷۳ ماهیت پدیده رانت خواری در فقه اسلامی
۷۵ بررسی مفهوم فقهی رانت خواری با تأکید بر فقه امامیه
۷۶ رانت خواری در منابع فقهی
۸۱ نظرات فقهای معاصر
۸۲ عناوین مشابه با رانت خواری در منابع فقهی
۸۵ رشوه
۸۶ احتکار
۸۷ تصرف حرام در بیت المال
۸۸ ارکان رانت خواری به عنوان فساد در مبانی فقهی
۹۰ بررسی مفهوم رانت خواری در مذاهب اهل سنت
۹۷ فهرست منابع

مقدمه

"رانت" (RENTE) یک کلمه فرانسوی است که مشابه آن در سایر زبان‌های اروپایی نیز وجود دارد: "رنت"، "زندیت"، "رنتابیلیتی" و غیره.

در آغاز و قبل از اینکه این لغت یک مفهوم خاص پیدا کند، به درآمد منظمی اطلاق می‌گردید که از کار حاصل نمی‌شد، بلکه از حق امتیازی که مالک زمین یا ملکی به دیگری واگذار کرده (عایدات زمین یا مستغلات) و یا سرمایه‌ای در اختیار دیگری قرار داده بود (بهره پول) باید می‌شد.

رها د سوری ریکاردو (۱۸۲۳ - ۱۷۷۲)، اصطلاح رانت در کتاب "اصول اقتصاد سیاسی" وی مفهوم اقتصادی دیگری یافت و عبارت شد از "عایدی حاصل از اختلاف زمین‌ها از لحاظ باروری". طبق نظریه ریکاردو "رانت زمین متناسب است با اختلاف ارزشی که ناشی می‌شود از مساحت حاصل از بدترین زمین که در کشور وجود دارد و محصول به دست آمده در زمین مورد نظر، البته با فرض اینکه مقدار کار و سرمایه به کار رفته در هر دو زمین مساوی باشد". سپس در اقتصاد رنت، اصطلاح رانت با تولید صنعتی تطبیق داده شد و در تحلیل مکانیسم قیمت‌ها، از سود تعدیلی، تولید کننده در نتیجه امتیازات خاص و خارج از موسسه تولیدی خود - اما به طور "نه" مشروط - به دست می‌آورد، به عنوان رانت سخن به میان آمد، نظیر اینکه یک واحد تولیدی در یک رودخانه‌ای ویا در حاشیه جاده‌ای اصلی احداث می‌گردد و از این طریق، یعنی کاهش هزینه حمل و نقل از امتیاز ویژه‌ای برخوردار می‌شود. به این امتیاز خاص که سبب افزایش درآمد شرکت می‌گردد "رانت" می‌گویند امروزه رانت اقتصادی را این گونه تعریف می‌کنند: "اصافه پرداخت کل به یکی از عوامل تولید (زمین، کار یا سرمایه) را بیش از کل درآمدی که این عامل می‌توانست در صورت اشتغال در جا یا محلی دیگر به دست آورد، رانت اقتصادی گویند".

در ایران، رانت به درآمد حاصل از اختلاف قیمت دولتی کالاها و قیمت بازار آزاد و یا اختلاف بین قیمت ارزها اطلاق می‌شود و از آنجا که اختلاف قیمت بین ارز و قیمت‌های دولتی و آزاد کالاها و یا بین نرخ‌های بهره دولتی (سود تضمین شده) و نزول پرن در بازار آزاد فوق العاده فاحش است، رانت حاصل از چنین امتیازاتی نیز کلان و وسوسه‌آمیز می‌باشد. از این رو، "رانت‌جویان" به هر وسیله‌ای متشبث می‌شوند و از هیچ "زد و بند" اقتصادی و سیاسی فروگذار نیستند تا بتوانند از مزایای "رانت خواری" از طریق وامی کلان، سهمیه

دولتی چشم گیر، یا دریافت ارز دولتی بهره‌مند گردند. (دکتر منوچهر کیانی - اتاق صنایع و معادن ایران)

تعاریف متعددی از رانت اقتصادی ارائه می‌شود که همگی گویای مفهومی واحد هستند. در ذیل مواردی از تعاریف ارائه شده، بیان شده است:

الف- رانت به معنای درآمد مازاد بر هزینه فرصت از دست رفته و یا اضافه درآمد یک عامل تولید نسبت به درآمد همان عامل تولید در شرایط رقابت کامل است.

ب- پرداخت به یک عامل تولید که عرضه آن نسبت به اندازه پرداخت لازم برای استفاده از آن بدون کشش باشد را، رانت اقتصادی گویند.

ج- رانت، دریافتی حاصل از فعالیت‌های غیر مولد است.

د- منافع از رانت اقتصادی، انتقال درآمد به افراد یا گروه‌هایی که از جامعه به خاطر توان بالقوه آنها در ایجاد محدودیت در فعالیت اقتصادی دیگران است. در واقع درآمد بادآورده‌ای است که، از تنهایی بهره‌مندی از افراد جامعه در انتقال درآمد دیگران حاصل می‌شود.

ه- در مفهوم رانت اقتصادی همان سود بادآورده است که کسب درآمد نه از طریق مشارکت عامل تولید در فعالیت تولیدی، بلکه به واسطه داشتن قدرت سلب اختیار از دیگران امکان پذیر شده است. وجود رانت در هر نظام اقتصادی اولاً به معنای تخصیص غیربهرینه منابع و ثانیاً ناعادلانه بودن نظام اقتصادی است و لذا مانع رشد و توسعه اقتصادی است.

رانت که از حیث پیشینه لغوی به معنی بهره مالکانه، اجاره و عواید حاصل از زمین آمده است، در اقتصاد سیاسی به منافعی که ناشی از انحصار مدیریت اقتصادی هستند، اشاره دارد و درآمدهای بدون تلاش یا ریسک تجارتمندی را که خصوصاً ناشی از ثابت بودن عرضه یک عامل تولیدی به واسطه انحصار طبیعی یا ساختگی باشد، شامل می‌شود. اصطلاحات دولت رانتیر و رانتیرسم نیز با توجه به همین معنی مطرح شده و برای معرفی دولت-ساختارهایی که به درآمدهای طبیعی و نه کار مولد وابسته اند، اشاره دارد. به نظر می‌رسد، ملاک بدون زحمت و بادآورده بودن در مفهوم رانت‌خواری، باعث اشتباه از به نظر وجوه زندگی اجتماعی و شکل گیری مفاهیمی چون رانت سیاسی، رانت آموزشی، رانت فرهنگی، رانت قضایی و ... شده است. با وجود این رانت‌خواری که از مصطلحات نظام اجتماعی کنونی و در عین حال سم مهلکی برای جامعه مدنی است، آنطور که بایسته است از حیث ماهیت و حکم شناسی فقهی و حقوقی مورد توجه واقع نشده است. در این تحقیق سعی شد تا ضمن ارائه مفهومی صحیح از رانت خواری و تمیز ملاک‌های آن به مقایسه این عنوان

با سایر عناوین مشابه در مباحث حقوقی و فقهی پرداخته شود. در این راستا، ملاحظه شد رابطه تنگاتنگی میان رانت خواری و عناوینی نظیر رشوه، تبانی، پارتی بازی، مفت خوری، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اعمال نفوذ برخلاف حق، اکل مال به باطل و... وجود دارد. در واقع به دست آوردن هر نوع منفعتی که بدون تناسب با تلاش و بر اثر سوء استفاده از موقعیت و ایجاد انحصار و یا پارتی‌بازی و قوم‌گرایی باشد و به تبعیض و پایمال شدن حق دیگران بیانجامد، اعم از این که در قانون تحت عنوانی مجزا جرم انگاری شده باشد یا خیر، مصداق یک رانت‌خواری مفسدانه و حرام از منظر تمامی مذاهب اسلامی است.

به طرز کلی فساد اعم از اخلاقی، مالی، اقتصادی، اداری و سیاسی، در تمامی سطوح و ابعاد خود، آفت سلامت و رشد و توسعه جوامع انسانی به شمار می‌رود. یکی از مفاهیمی که اخیراً به عنوان جلوه‌های فساد بسیار پرکاربرد شده و در میان عموم مردم و متخصصین از آن نام برده می‌شود، اصطلاح «رانت‌خواری» است. عملی که عموماً همراه با تبعیض قائل شدن و کسب منافع نامشروع است، به مثابه ویروسی کشنده در شئون مختلف جامعه منتشر و تکثیر می‌شود و حسن و حسنات را در مخدوش نمودن عدالت و گسترش چشم‌گیر انواع فساد دارد. اما اگرچه واژه رانت‌خواری با مفهوم رایج امروزی خود سابقه چندانی در ادبیات حقوقی و اقتصادی ندارد، لیکن ریشه بسیار باستانی از موارد فساد رخ داده در اجتماع، نسبت داده می‌شود. این در حالی است که بسیاری از قوانین موجود بلکه در منابع فقهی که مبنای مهم قانونگذاری در نظام حقوقی ایران به شمار می‌روند و اصولاً کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد، از چنین اصطلاحی یاد نشده است.

با توجه به اصل برائت در فقه و اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها در حقوق کیفری، این مسئله کار مقابله با رانت‌خواری و رانت‌خواران را با مشکل مواجه می‌سازد. با اینحال نباید چنین پنداشت که عدم اشاره به عنوان رانت‌خواری یا اصطلاحی که مراد از آن باشد، به معنای عدم نهی شارع، از ماهیت این عمل ذیل عناوین عام و خاص علیحد دیگر است. بنابراین، این نیاز وجود دارد که در مورد مفهوم و معنای رانت‌خواری و تطبیق و تشخیص ماهیت آن در منابع فقهی مطالعات لازم صورت گیرد. این در حالی است که در ارتباط با شناسایی ماهیت عمل رانت‌خواری چه به لحاظ عرفی و حقوقی و چه با توجه به مبانی و

آموزه‌های فقهی کار چندانی نشده است و در این حیطه خلأ پژوهشی کاملاً مشهود می‌باشد.

بر این اساس، تحقیق حاضر بر آن است که دو گام اساسی را در این زمینه بردارد: نخست؛ شناسایی ماهیت رانت‌خواری و انواع آن، خصوصاً با توجه به این واقعیت که برداشت واحدی از این عنوان در جامعه وجود ندارد، و علیرغم این که در محافل، نشریات، مقالات و رسانه‌ها بسیار به کار برده می‌شود، ولی هنوز آنطور که بایسته و شایسته است، در ماهیت آن صحبت نشده است. بدیهی است که ماهیت یک پدیده را با توجه به عناصر تشکیل دهنده‌ی هر پدیده باید شناخت. با تمیز مفهوم رانت خواری و بررسی موضوع‌شناسی آن، باید دید که آیا این عمل در قوانین کنونی نظام حقوقی ایران مورد جرم‌انگاری و تعیین مجازات قرار گرفته است یا خیر؟ در گام دوم، مسئله بسیار مهم این تحقیق، این است که مشخص سازیم با توجه به ماهیتی که رانت‌خواری در نظام عرفی و حقوقی ما دارد، در مباحث و منابع فقهی چه جایگاهی در قبال آن اتخاذ شده است و چه عناوین قابل مقایسه‌ای با ماهیت رانت‌خواری، در فقه مذاهب اسلامی، مطرح شده است.

با این توضیح در قالب چهار فصل ابتدا به طرح مباحث کلیات طرح و واژه‌شناسی می‌پردازیم (فصل اول)، سپس، ماهیت حقوقی رانت خواری و شناخت موضوعی آن از طریق بررسی اقسام و زمینه‌ها و پیامدهای رانت‌خواری مطرح نظر قرار می‌دهیم (فصل دوم)، و در ضمن به بررسی ردپای مقابله با رانت‌خواری در قوانین موضوعه ایران می‌پردازیم (فصل سوم) و در نهایت ماهیت پدیده رانت خواری را در مذاهب اسلامی اعم از فقه امامیه و مذاهب اربعه، مشخص و معین می‌نماییم (فصل چهارم).

بدیهی است مباحث مقارنه‌ای ماهیت رانت‌خواری در فقه اسلامی در فصل چهارم انجام می‌شود و در فصول پیش از آن، به لحاظ اهمیت پردازش مسائلی و تعیین ماهیت پدیده رانت‌خواری، در نظام عرفی و حقوقی کنونی، به مباحث اخیر توجه خواهد شد.